

генетској вези између „македонског начина“ и динарско-гусларског не може се овде решити. Није овде томе ни место, а било би и сувише рано кад бих хтео већ овде развијати целу проблематику наших опажања и питања. Треба чекати дотле док савесно и без прераних хипотеза проучимо наше плоче које смо добили на путу. Треба и продужити посао око сабирања материјала за цео централно — балкански епски крај. — Тек онда ће се показати, ако Бог да, и срећа јуначка, јаснији и шири видик у тајанственој магли наше народне епике.

Герхард Геземан

ИЗВЕШТАЈ О АНТРОПОГЕОГРАФСКИМ И ЕТНОЛОШКИМ ПРОУЧАВАЊИМА У СТРУМИЧКОМ СРЕЗУ 1931 ГОД.

Помогнут новчано од Скопског научног друштва и од Фонда пок. Луке Теловића, отпочео сам, за време ферија 1931, систематска антропогеографска и етнолошка проучавања у струмичком срезу, познатом у народу и под именом *Струмичко*.

Одабрао сам за теренски рад месеце август и септембар, у којима жега попушта, и био на раду све до краја септембра, када су настале кише, које су ми онемогућиле даље кретање по терену. У срезу су 64 села, од којих сам обишао и испитао 56, а осам непроучених села чини мању целину, прилично издвојену.

Струмичка околина је део пространог басена, којим сада тече Стара Река (на картама и у литератури обично означавана као Струмица), а дели се на три мања басена: радовишки, струмички и петрички. У струмичкој котлини се разликују њено дно, поље, и оквир, који чине подгорине планина Беласице и Ограждена.

На уравњеном огранку Беласице који се пружа према северу а у долинама Беле Реке и Тракајне је осам села (Костурино, Чепели, Рич, Белотино, Злешево, Три Води, Раброво, Попчево), која се општим именом зову *Баирски Села*. Становништво је словенско и турско, а ти Турци припадају вардарском јуручком појасу. Тај предео нисам проучавао.¹

У подгорини Ограждена су три скупине села. Прву чине, идући низводно, јуручка села под именом *Јуруклук* (Висока Мала, Чанакли и др.), затим долази низ мешовитих села, словенско-турских, која се зову и општим именом *Јака-џа* или *На Кр-о*, и, напослетку, високо у страни Ограждена, до бугарске границе, *Брдија* (села Стинек, Барбарово, Бадилен, Бајково), чије се становништво сматра Шоповима и истих је етничких особина као и становништво суседних села на бугарској територији. У подгорини Беласице, од Струмице па до бугарске границе, низ је великих села, међусобно веома блиских, која чине изразиту мању предеону целину под именом *Пудгуријаџа*. По дну котлине, по пољу, многа су села, чије се становништво зове *Полане*.

Ма да струмичка котлина чини једну предеону целину, ипак се њени поједини делови знатно разликују међу собом, особито у рељефу и у погледу на биогеографске особине. Долина Старе Реке је утолико асиметрична што се је река примакла више Беласици него Ограждену. Испод стрмих отсека Беласице су многе и огромне плавине, које су од великог антропогеографског значаја. Затим, та је страна Беласице богата водом, што чини да становништво Подгорије у обрађивању земље не зависи од атмосферских талога, којих не буде и по четири месеца. Супротност је под Ограждем, чији су обронци, окренути Струмици, готово сасвим голи и безводни, а у кишно доба низ долове теку потоци чија вода носи огромне количине ситног шљунка, услед којих се издижу корита и квари поље, а вода многих од тих потока и не доспе до реке, него се изгуби у шљунку и песку. Због тих особина и због сувог лета, лева страна Старе Реке има унеколико степски карактер:

¹ У тим селима вршио је, истовремено, проучавања мој ученик г. Драгољуб Петровић, студент филозофије.

добрим делом је то слана степа. Међутим, по историјским подацима и по предању, некада је и под Ограђеном и по пољу било шума.

У поменутим особинама рељефа и климе је извор разликама у привреди. Две су главне гране привреде: земљорадња и сточарство. На распрострањење и развитак сточарства утицали су, осим географских чинилаца, раније много и социјално-економски односи (чифлички режим) а у новије време политички догађаји (ратови). Земљорадња је главно и једино занимање у пољу, али је троврсна. На левој страни Старе Рече сеју се стрна жита и неке индустријске биљке, а само поред реке и ориз. На десној страни реке, особито у Подгорији, сеју се и стрна жита, али много гише кукуруз и ориз, и могуће су по две културе у току једне године. У селима ближе Струмици развило се је баштованство, особито у селу Бањском, где се младе културе натапају топлотом водом из врућих извора. Земљорадња је веома примитивна и нерационална. Док Пољаци имају мало стоке, у селима по оквиру је друкчије. У Јуруклуку и у Брдији је сточарство главно занимање, а до ратова и у Подгорији је било више стоке и вршена су сточарска кретања. (Ту сам сазнао за интересантне промене у развоју сточарске економије). — И сада у овај крај долазе на зимовиште сточари из западног П вардарја, али у незнатном броју.

Сиромашнији се је свет раније доста бавио кирицилуком. То је занимање у ранијем облику сасвим напуштено: сада се кириција помоћу кола која вуку биволи или коњи, а пре две године нестало је последњег каравана камила. Овде још могу да напоменем да је међу становништвом струмичке котлине много земљорадничког пролетаријата, који живи обрађујући туђу земљу под различитим условима.

Насеља има и по самоме дну поља (у томе се струмичко поље знатно разликује од радовишког, у ком су сва села сквиром поља) и по оквиру његову, а и високо у страни (Брдија). Насеља у пољу било је и раније: то сведоче многи наласци старина а унеколико и историјски подаци. Али како су та насеља у пољу била већином чифличка, вероватно је да се је и у пољу становништво било веома проредило и да се је намножило тек утицајем силних бегова, који су та села почифличили. Почифличавање је извршено већином у 18 столећу, и у томе су се особито истакли Арбанаси. Осим села у пољу, која леже близу река односно вода, села по оквиру поља махом су везана за терасе и долове, а села у Подгорији леже на планинама.

По типу, села су великом већином збијена, а мање их је разређених. Збијена су села опет разних врста, али их је до пред крај 19 века највише било чифличких с 1—6 чифлика. У многим пак селима живе предања да су им куће некада биле растурене, па су се скупиле или вољом чифликсахибије или да би се становници лакше бранили од насиља. Отуда и многа казивања о старијим селиштима и о померањима насеља. По величини, има села од 14 па до 250 кућа, али су најчешћа села од 60—80 кућа.

Понегде становништво још живи у чифличким кућама. Иначе влада велика једнакост у погледу на тип куће. Нема осетних разлика којима би биле узроком разлике у вери. Имућнији и напреднији живе у кућама на спрат, а сиромашнији живе у приземним кућама, које се одликују пространим тремовима.

Становништво струмичког среза је мешовито и најновији етнички покрети још нису завршени, те се у свакој етничкој групи разликују слојеви становништва различитог порекла и друкчијих етничких особина. Главну групу и већину сеоског становништва чине Словени. У многим селима (особито у целој Подгорији и Брдији и у многим пољским селима) они чине једно становништво, док су у неким селима измешани с Турцима. Турака је мање од Словена, и има села чисто турских (особито у Јуруклуку, затим село Свидовица у Подгорији и др.). Има доста и Цигана, хришћана и муслимана, који живе већином по негдашњим чифличким селима као слуге и надничари.

У словенском становништву се издвајају два главна слоја: они који су

ту били пре балканских ратова и они који су дошли у току 1913—1916 год. Старији слој, „тукашњи“ или „ерли“, није хомоген. Осим поменуће поделе, која се унеколико заснива и на етничким особинама, у том слоју су знатне разлике по пореклу. Биће да има и нешто странаца. Иако се многи родови сматрају старинцима, стваран њихов број је свакако знатно мањи. Средином области водио је у турско време важан пут Скопље—Серез и даље, којим се нису кретале само војске турске него и миграције. Отуда у струмичком словенском становништву има досељеника с разних страна, па и из дебарске области. Али су проучавања порекла међу њима веома тешка, јер породичних предања готово и нема, а у неким селима уопште нема породичних презимена („парам“, „прекор“). Чак нису ретки ни људи који не знају име свога деда. У етничкој историји тог краја од много већег значаја било је једно друго кретање становништва, а то је унутрашње пресељавање, које у струмичком крају има карактер — тако да га назовем домазетског кретања, поред некада живог премештања чифчија с чифлика на чифлик.

Ратови од 1912—1918 године изазвали су велике промене у становништву, особито пак бугарска окупација 1913—1919. Велик део Турака се иселио (огроман су број Бугари поклали), а на њихово су место дошли избегли Словени из суседних предела који су остали под Грчком, а особито из околине Кукуша, али их има и из предела од Солуна. У самој вароши Струмици населило их се је око 1000 породица. То су *бежанци*, како их зову старинци. Док су они, као „Бугари“, прелазили на тадашњу бугарску територију (а после 1919 многи су се од њих повукли даље у Бугарску), знатан број овдашњег становништва био се је склонио у Грчку, бежећи од Бугара. То су били „гркомани“ из пет подгорских села, који су се сматрали Грцима, иако су међу њима само појединци знали грчки. Разочарани, они су се 1923 и 1924 готово сви вратили из Грчке.

Бежанци су дошли као знатно културнији елемент и од великог су утицаја на привредни и културни развитак струмичког села. Они су у вароши Струмици прихватили у своје руке трговину од избеглог градског становништва (Грка, гркомана, Турака и Јевреја), а они на селу знатно су унапредили земљорадњу, увели гајење поврћа и у многим другом погледу корисно утичу на затечено словенско становништво.

После окупације Босне, један део босанских и херцеговачких муслимана мухацира насељен је у струмичком крају. Али њих више нема: уколико сами нису отишли даље, поклали су их и разјурили Бугари.

Турци се у струмичком срезу деле на Јуруке и на Читакe. Јуруци су сточари и живе само у неким селима под Огражденom. Имају предање да су досељени из Мале Азије, али им расне особине и језик очигледно показују да то неће бити сасвим тачно или да су бар у се претопили доста словенског елемента. Другу групу чине Читаци, који су земљорадници, и живе по пољским селима. Ако и јесу можда словенског порекла, они су већ сасвим потурчени. Читацима спадају и бекташи у селу Свидовици, где је тај покрет донет из Арбаније. Важно је, да међу Турцима има родова арбанашког порекла: то су потомци субаша и пољака, који су овамо били дошли у 18 и у 19 веку. Уопште, овде је, по свој прилици, било тада и више Арбанаса и она су били од знатног утицаја на социјално-економски и етнички развитак те области. Много је Турака изгинуло у балканском рату, а многи су се иселили у данашњу Турску. То је исељавање престало пре шест година.

Цигани претстављају веома покретан слој становништва, и међу њима су ретке породице које су провеле дужи низ година на једном месту. Има их у већем броју особито у селима ближе Струмици, на негдашњим беговским имањима.

*

Како су за систематско проучавање народног живота и обичаја потребно боље познавање локалних прилика и велики број личних веза и познанстава, ја нисам могао, за време свог боравка у том крају, да и у том погледу из-

вршим многобројнија и потпунија посматрања, али сам ипак скупио обилату грађу, која би и сама била довољна да покаже етнички карактер струмичког становништва, бар у главним цртама. Података о етничким особинама Турака имам мање, због незнања турског језика. Стога ћу изнети само главне резултате својих запажања о етничким особинама домаћег словенског становништва.

Народна ношња код Словена је у нагдом пропадању, и ја нисам видео ни једнога човека који би имао на себи потпуну „народну“ ношњу, а тако је готово и са женама. Ипак се могу да утврде типови народне ношње и њихово се распрострањење подудара с поменутом поделом струмичког среза на крајеве. А у Брдији, чије становништво има шопску ношњу, и у Баирским Селима, још непроученим, боље је очувана стара ношња. Промене у ношњи биле су постепене до балканских ратова, а отада веома нагле, понајвише утицајем избеглица из Грчке. Одело се прави од вуне и од памука, и готово је све домаћи рад. Турци се знатно разликују ношњом од Словена, а веома су незнатне разлике у ношњи међу Читацима и Јурицима.

Од облика друштвеног живота највише ме је занимала задруга. Некада је било задруга више. Сада их је веома мало и малобројне су. Највеће имају по 13—19 чељади, али се памте и веће задруге из прошлости. — Постоји свест о роду (сој), али су сроднички односи веома слаби и сродство се брзо гаси.

Имао сам прилике да видим и да сазнам за многе обичаје, али још не располажем потпуном грађом. Особито су ме интересовали неки обичаји, и о њима сам распитивао у сваком селу. Тако сам пропратио негдашње географско распрострањење и пропадање породичне *службе*, која је још до пре четрдесет година била веома раширена, а отада се је постепено гасила под различитим утицајима, тако да су уочи балканских ратова само још поједине породице у неким селима одржавале тај обичај. Добио сам утисак да су Грци, односно грчка јерархија, били много нетрпељивији према служби него ли бугарске комите и егзархијски свештеници, јер је у гркоманским селима слава раније уништена. Службу су имали у старом завичају и многи од родова досељених из околине Кукуша.

Од друштвених обичаја ме је особито занимало двоструко сахрањивање, које се тамо зове „раскоп“, а вршено је готово по правилу и све до балканских ратова. Гроб је прекопанан после три до седам година, и кости, после обреда, сахрањиване у исти гроб. У вези с тим утврдио сам разлике у начину сахрањивања код старијег слоја становништва и код бежанца, а те су разлике осетне.

Затим сам утврдио постојање обичаја као што су моба, пресицање просом, деоба воде, сточарско удруживање, деоба имања и сл.

Скупио сам многе податке о празноверју. Особито сам се задржао на скупљању грађе о живој ватри, која је била општи обичај и врши се и сада (последњи пут 1930 год.). — У многим селима може да се види „светок“, обичан усађен камен, који служи као култно место а можда и као објекат култа.

Судбину породичне службе делиле су епске песме, „крали-марковски песни“. Како је нестајало славе и вина од домаће лозе, тако су се губиле и песме о Крали Марку, Болном Дојчину, Детету Дукатинчету и др., које су се певале до пре четрдесет година о славама и у сличним приликама. Комите и Турци су такође утицали да тих песама што пре нестане, а у гркоманским селима „цар Костадин“ је заменио Краљевића Марка. Ја сам могао само да бележим које су се песме певале и на који начин (обично су певали по два и два певача на смену), али нисам имао прилике да чујем ни једну песму у целини. Међу творевине традиционалне литературе, које су ми биле приступачне, спадају приче о убијању старих људи, које сам чуо у многим селима а с различитим мотивима.

Поред изложенога, скупио сам доста података, али непотпуних, о народној храни, о телесним и о душевним особинама, о негдашњим аграрним односима, те о односу према комитској акцији, као и о националној „свести“.

Ма да се је велика већина словенског становништва у околини Струмице сматрала Бугарима (и они који су се звали Србаковци), а мањи део

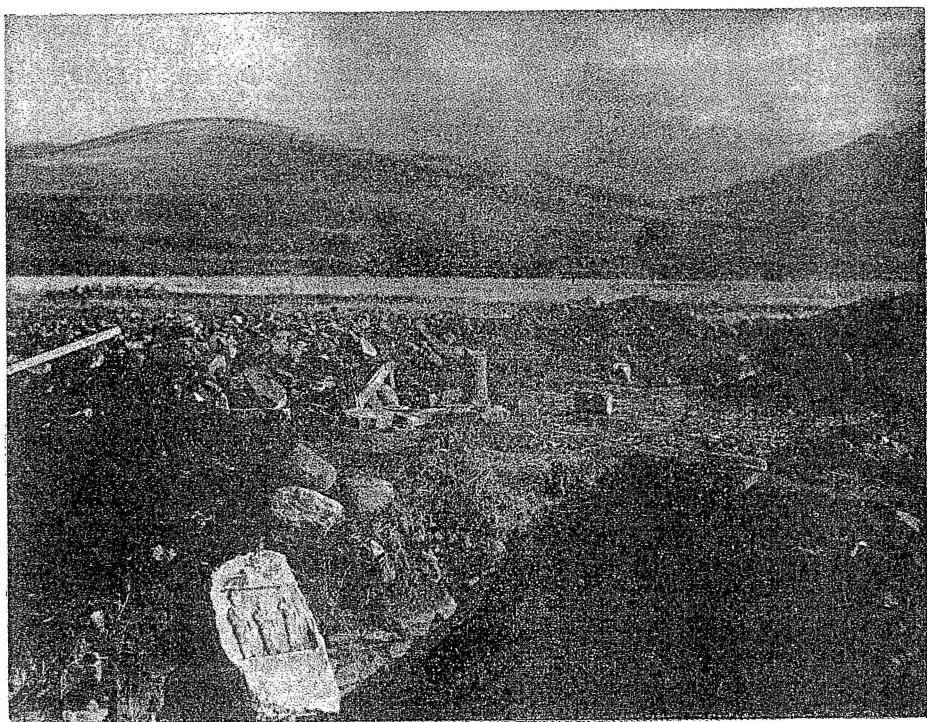
Грцима, ја могу ипак већ сада рећи, да су струмички Словени по својим етничким особинама ближи Србима него Бугарима, али будући на граници они имају особина и једне и друге од тих етничких група. Детаљна обрада скупљене грађе и даља испитивања даће могућности да се о томе да коначан суд.

Миленко С. Филиповић.

ИСКОПАВАЊА У МАРИОВСКОМ СУВОДОЛУ.

ПРВИ ИЗВЕШТАЈ О СТАРОХРИШЋАНСКОЈ БАЗИЛИЦИ.

Околина античке вароши *Heraclea Lyncestis* (данашњи Битољ) позната је као ванредно богато поље за археолошка истраживања. Пространа пелагонијска равница, преко које су ишли римски путеви за Охрид и Солун, за Јужни Брод и преко Прилепа за Стоби и Сердику, крије у себи остатке старих градова, који још нису могли бити тачно локализовани, нити пак нађене развалине одређене. Осим познатијих античких налазишта код вароши Битоља, код Прилепа и Маркове вароши, сада су откривена још и нова

Сл. 1. — Поглед на место ископавања (источно од села Суводола)

места, на пр. Чепигово и др. Особито по ободу Пелагоније, на подножју брда, сељаци често наилазе на гробове и остатке античких зграда. Често оваква места слажу се са древном традицијом, која се још данас врло живо одржава у народу. Понекад сељаци на таквим местима врше ископавања, а особито када је по среди религиозна занешеност. Обично нека жена сања место, где се у земљи налази гробље или црква, коју треба обновити.

Овакав случај десио се г.1931 у селу Суводолу, среза мариовског, на 19 км. источно од Битоља. У овом селу чува се давно предање о неком манастиру, који су порушили Турци, а при том покладали велики број деце те се зато манастир звао „Дечов“. Тачно место, где се манастир налази, сазнала је у сну нека сељанка и почела је да ископава, са мајсторима из Струге. При послу помагао је г. Спасоје Орман, учитељ суводолски.